

УДК 355.48((470+571):(477))

DOI: 10.24919/2312-2595.13/55.283185

Роман ОФІЦИНСЬКИЙ

доктор історичних наук, професор, професор Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти, вул. А. Волошина, 35, м. Ужгород, Україна, індекс 88000 (ofitsynsky@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5050-5902>

ResearcherID: H-3249-2011

Юрій ІСАК

старший викладач кафедри модерної історії України та зарубіжних країн Ужгородського національного університету, пл. Народна, 3, м. Ужгород, Україна, індекс 88000 (yurii.isak@uzhnu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7078-1100>

ResearcherID: HSC-0388-2023

Олег СЛІПЕЦЬКИЙ

старший викладач кафедри античності, середньовіччя та історії України домодерної доби Ужгородського національного університету, пл. Народна, 3, м. Ужгород, Україна, індекс 88000 (oleg.slipetsky@uzhnu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-5157-1961>

Бібліографічний опис статті: Офіцинський Р., Ісак Ю., & Сліпецький О. (2023). Російська логіка війни проти України від 24 лютого донині. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 13/55, 208–229. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.13/55.283185>.

© Роман Офіцинський, Юрій Ісак, Олег Сліпецький, 2023

РОСІЙСЬКА ЛОГІКА ВІЙНИ ПРОТИ УКРАЇНИ ВІД 24 ЛЮТОГО 2022 РОКУ ДОНINI

Анотація. Мета дослідження. У статті увага зосереджена на дослідженні еволюції логіки мислення та дій агресорів у рамках сучасної російсько-української війни, насамперед керівництва держави-агресора – Російської Федерації. **Методологія дослідження.** Авторами показано необхідність застосування історико-системного методу в контексті окресленої проблематики. **Новизна роботи.** Проаналізовано специфіку мислення та механізми дій російських агресорів в контексті зв'язків між внутрішньою і зовнішньою політикою РФ.

Мотиви й загалом раціональність агресивних дій російського керівництва проти України розглянуто зокрема у порівнянні з логікою агресії, притаманною й іншим претендентам на світову першість (Наполеон Бонапарт, Адольф Гітлер), простежено ідейні зв'язки між людиноненависницькою концепцією рашизму та іншими різновидами нацистсько-фашистської ідеології та парадигми міжнародних відносин. **Висновки.** Показано, що сучасна РФ у своєму розвитку в багатьох аспектах повторює моделі минулого інших країн (Франція, Британія, Німеччина, Японія та ін.), що загалом вже пройшли імперський, експансіоністський етап своєї історії. Також має місце ідеалізація, фальсифікація і навіть спроби певного відтворення (насамперед у формі політичних репресій) історичного досвіду СРСР і Російської імперії. Проте очевидними є і нові обставини й фактори ситуації у міжнародних відносинах постбіполярної доби, особливості еволюції державного ладу РФ на зламі XX–XXI ст., зокрема напівкримінальний характер політичного режиму сучасної Росії, що не може не впливати на зміст і спрямованість її зовнішньої політики, в т. ч. намагання не просто захопити і розграбувати інші країни, але й знищити їх державність і культуру.

Ключові слова: російсько-українська війна, російська агресія, логіка агресії, Росія, Україна, рашизм.

Roman OFITSYNSKY

doctor of historical sciences, professor, professor of the Transcarpathian Institute of Postgraduate Pedagogical Education, 35, Avgustyna Voloshyna Street, Uzhhorod, Ukraine, postal code 88000 (ofitsynsky@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5050-5902>

ResearcherID: H-3249-2011

Yuriy ISAK

senior lecturer of the Department of Modern History of Ukraine and Foreign Countries, Uzhhorod National University, 3, Narodna Square, Uzhhorod, Ukraine, postal code 88000 (yurii.isak@uzhnu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7078-1100>

Researcher ID: HSC-0388-2023

Oleg SLIPETSKYY

senior lecturer of the Department of Antiquity, Middle Ages and History of Premodern Ukraine, Uzhhorod National University, 3, Narodna Square, Uzhhorod, Ukraine, postal code 88000 (oleg.slipetsky@uzhnu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-5157-1961>

To cite this article: Ofitsynskyy R., Isak Y., & Slipetsky O. (2023). Rosiiska lohika viiny proty Ukrainy vid 24 liutoho 2022 roku donyni [The Russian logic of the war against Ukraine from February 24, 2022 to the present]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 13/55, 208–229. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.13/55.283185> [in Ukrainian].

**THE RUSSIAN LOGIC OF THE WAR AGAINST
UKRAINE FROM FEBRUARY 24, 2022
TO THE PRESENT**

Summary. *The aim of the research.* The article focuses on the study of the evolution of the logic of thinking and actions of the aggressors within the framework of the modern Russian-Ukrainian war, primarily of

*the leadership of the aggressor state – the Russian Federation. **The research methodology.** The authors show the necessity of applying the historical-systemic method in the context of the outlined problems. **The scientific novelty.** The specifics of thinking and the mechanisms of actions of the Russian aggressors in the context of connections between the domestic and foreign policy of the Russian Federation are analyzed. Motives and in general the rationality of the aggressive actions of the Russian leadership against Ukraine are considered in particular in comparison with the logic of aggression inherent in other contenders for world supremacy (Napoleon Bonaparte, Adolf Hitler), the ideological connections between the misanthropic concept of rashism and other varieties of Nazi-fascist ideology and paradigms of international relations are traced. **Conclusions.** It is shown that the modern Russian Federation in its development in many aspects repeats the models of the past of other countries (France, Britain, Germany, Japan, etc.), which in general have already passed the imperial, expansionist stage of their history. There is also an idealization, falsification and even attempts at a certain reproduction (primarily in the form of political repression) of historical experience of the USSR and the Russian Empire. However, the new circumstances and factors of the situation in the international relations of the post-bipolar era, the peculiarities of the evolution of the state system of the Russian Federation at the turn of the 20th and 21st centuries, in particular the semi-criminal nature of the political regime of modern Russia, which cannot but influence the content and direction of its foreign policy, in particular the efforts not just to capture and plunder other countries, but also to destroy their statehood and culture.*

Key words: Russian-Ukrainian war, Russian aggression, logic of aggression, Russia, Ukraine, rashism.

Постановка проблеми. Наростання нестабільності та невизначеності в сучасних міжнародних відносинах є однією із ознак перехідного етапу в розвитку всієї людської цивілізації, яка постала перед небезпекою початку глобального військово-політичного конфлікту. Дуже важливою складовою цієї загрози є сучасна російсько-українська війна, що досі триває у фазі широкомасштабного вторгнення Росії в Україну, що розпочалося 24 лютого 2022 р.

Екзистенційний для українського народу характер цієї війни спонукає до наукового аналізу еволюції логіки мислення та дій ворога, насамперед керівництва держави-агресора – Російської Федерації. Власне, такий аналіз і є дослідницькою метою запропонованої статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Авторами використано низку важливих публікацій українських і зарубіжних дослідників, хоча й здебільшого дотичних до теми дослідження (Гарнет, 1995; Ткаченко, 2022а; Ткаченко, 2022б; Громенко, 2022а; Громенко, 2022б). На жаль, спроби цілісного вивчення окресленої проблеми переважно відсутні.

Невипадково Український інститут майбутнього в березні 2023 р. констатував, що серед найбільших недоглядів України після 2014 р. стала «відсутність системного вивчення Росії: економіки, культури, ціннісних рамок мешканців, механізмів політики» (Вежі, 2023). Досі не прийшло розуміння того, як ухвалюються і виконуються рішення в РФ. В Україні намагалися проектувати на російську реальність звичні для українців механізми мислення і дій, зокрема з прогнозування бажаних варіантів розвитку подій. Однак такі підходи програють реальності.

Пошуки обґрунтованої відповіді з питань про передумови, причини й обставини сучасної російсько-української війни, можливого і дійсного початку її широкомасштабної фази, активізувалися вже в її умовах. Восени 2022 р. вийшов двотомник «Перелом. Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини». Відомі українські вчені висвітлили злободенне науково-популярним стилем у формі запитань і відповідей зі стислою бібліографією. Важливі аспекти російсько-української війни 2014–2022 рр. подані в контекстах «перелому» новітньої історії, що пов'язаний з протистоянням двох держав (напр.: Киридон, 2022).

Попри загалом високий рівень статей, вміщених у тому виданні, відчутним є поспіх при підготовці частини з них. Спостерігається суттєва полярність думок щодо одних і тих самих питань. Низка концептуальних положень досить швидко не витримали перевірку часом, як-от: про роль Китаю у міжнародних відносинах, його взаємини з Україною, РФ і США.

Водночас привертає увагу обґрунтований аналіз поточної ситуації на міжнародній арені та історичного значення російсько-української війни (Громенко, 2022б). Влучною є характеристика зв'язків між внутрішньою і зовнішньою політикою РФ: «Агресія і терор, які так «добре» зарекомендували себе всередині країни, природним чином були поширені назовні» (Громенко, 2022а, с. 1400). Яскраво подається розвиток РФ останніх десятиліть: історичні корені рашизму як шовіністичної ідеології та політичного режиму (Ткаченко, 2022а; Ткаченко, 2022б). Вихід цього видання є знаковим в історичній науці, а тому заслуговує оновленого перевидання.

Виклад основного матеріалу. Розпад СРСР й Організації Варшавського договору поховали біполярний устрій світу, створивши «вакуум сили» в низці регіонів. У 1990-х рр. лідерство США у міжнародних відносинах видавалося беззаперечним. Ще за Холодної війни їм вдалося тимчасово «нейтралізувати» загрозу протистояння з комуністичним Китаєм. Ціна такого успіху виявилася високою, що спричинило серйозні виклики для США та інших демократій (Китай, 2023).

Із гуманних міркувань і не бажаючи реваншу комуністів, західні країни надали вагому фінансову, продовольчу та ін. допомогу РФ у 1990-х рр. Але без належного контролю це за наслідками нагадувало відновлення міжвоєнної Німеччини. У Росії розкрадання державних ресурсів і західної допомоги сприяло зрощенню публічної влади і криміналітету (Білл, 2023).

Поширеним серед учених є уявлення про кардинальну якісну відмінність «ельцинського» і «путінського» періодів. Проте згорання демократії та загострення взаємин РФ з іншими країнами почалося саме за президента Б. Єльцина (Гулагу-нет, 2022). Придушення опозиції у 1993 р. нагадало жорстоку розправу в Китаї студентських виступів 1989 р. Уже тоді РФ виглядала недемократичною й агресивною. Лише слабкість її збройних сил в умовах економічної кризи не дозволила Москві впливати на Київ військовим чином. Росія переживала пору внутрішньої консолідації з метою підготовки до зовнішньої експансії (Гарнет, 1995).

Розрив у взаєминах із Заходом символізував рейд російських десантників на аеродром міста Приштина в Косово 12 червня 1999 р.

під час операції НАТО проти Югославії диктатора С. Мілошевича, який здійснював репресії проти косівських албанців (Jackson, 2007).

Відмітною рисою путінського режиму стало зрощення політичних інституцій та організованої злочинності. Не дивно, що в 2018 р. провладна партія «Єдина Росія» висунула 55 колишніх карних злочинців на місцеві вибори в Алтаї. Загалом на тих виборах у РФ судимість мав кожен 50-й кандидат (Веретенникова, 2018). Президента Путіна обґрунтовано підозрюють у зв'язках з тамбовським відгалуженням російської мафії та колумбійською наркомафією (Свидетель, 2015). У 1990-х рр. йому інкримінували масштабні розкрадання на посаді віце-мера Санкт-Петербурга, однак справу закрили, як став президентом (Волчек, 2018). Стрімке піднесення Путіна логічно вписане в політичні основи тогочасної РФ.

Уособленням союзу мафії, олігархів і чиновників стало злочинне угруповання, котре журналісти назвали «Кооперативом «Озеро» (Портников, 2021). Путін був серед засновників однойменного дачного кооперативу на Карельському перешийку. В угруповання нині кілька центрів впливу – «башт Кремля», арбітром між якими виступає Путін. Особливо відчутним є вплив «яструбів» – братів Ковальчуків – Михайла та Юрія, котрі народилися і виростили в родині радянського історика українського походження. До клієнтурі Ковальчуків відносять, приміром, керівника приватної військової компанії «Вагнер» Є. Пригожина і командувача військово-космічними силами РФ С. Суровікіна. Угрупування поміркованих шовіністів очолили міністр оборони С. Шойгу і начальник генерального штабу В. Герасимов (Ходорковський, 2022). Найбільш критичну групу уособив колишній ватажок російських бойовиків на Донбасі І. Гіркін (Стрелков) з його «Клубом розсерджених патріотів» (Кат Алеппо, 2022) – імовірно таємний проєкт ФСБ РФ, де він раніше служив. Зрозуміло чому шовіністичні «воєнкори» у телеграм-каналах дозволили собі масштабну критику міністерства оборони РФ. Впливові в оточенні Путіна також секретар ради безпеки РФ М. Патрушев і прем'єр-міністр М. Мішустін. Про них поширюють чутки як імовірних наступників Путіна (Робейко, 2022).

Відносно вільними виборами в Росії були перші для В. Путіна змагання за президентство (як і для О. Лукашенка в Білорусі).

Наступні вибори свідчили про узурпування ним влади в РФ з репресіями проти опозиції, ув'язненнями і вбивствами незгідних. Зазвичай такі зміни породжує колапс громадянського суспільства, яке тероризують гангстери, що піднялися із суспільного дна (Устич, 2010, с. 10).

До 24 лютого 2022 р. серйозного реагування демократичних країн і міжнародних інституцій на численні агресії Москви майже не було (Сліди, 2023). Йдеться про фактичну окупацію частини Молдови – Придністров'я від 1992 р., дві війни проти чеченського народу (1994–1996, 1999–2009), напад на Грузію (2008), вторгнення у Сирію 2015 р., допомогу терористам руху «Хамас» проти Ізраїлю, виплати бойовикам руху «Талібан» за вбивства солдатів США в Афганістані 2020 р., підтримку злочинних режимів в Африці, неоголошену війну в Україні від 2014 р. Анексія Криму багато значила для глобальних планів Кремля, як база для дій на Близькому Сході. Виснаження водних ресурсів на півострові (через мілітаризацію та колонізацію мігрантами з Росії) поставили гостру дилему перед Москвою через відмову України постачати дніпровську воду. Вивести війська з Криму (води не вистачало для мирних потреб) означало відмову від претензій з імперськими потугами, зокрема, від інтервенції у Сирії. Крах зовнішньополітичних планів міг призвести до падіння путінського режиму. Путін бачив свої агресивні дії спробою реваншу за поразку СРСР у Холодній війні.

Нове протистояння намітилося від кінця 1990-х рр. РФ і кілька колишніх радянських республік створили Організацію договору про колективну безпеку 1992 р. Згодом, 1996 р., Росія стала членом «Шанхайської п'ятірки» (Казахстан, Киргизстан, Китай, Росія, Таджикистан), що з приєднанням Узбекистану переросла в Шанхайську організацію співробітництва в 2001 р.

Тоді загострилися взаємини Пекіна і Вашингтона. У попередній період мислилася поступова еволюція КНР вбк демократії. Як і у випадку з РФ, такі розрахунки себе не виправдали. Навпаки, демократичні країни виявилися залежними від природніх ресурсів і ринків збуту товарів Росії та Китаю.

На Заході не змогли розгледіти справжній рівень російської та китайської загроз. Президент США Б. Обама навіть ініціював «перезавантаження відносин» з Москвою після російської агресії

проти Грузії. Співпраця по лінії Росія – НАТО тривала аж до жовтня 2021 р., коли постала реальна загроза широкомасштабної російської агресії проти України (Відносини, 2023). Навіть на початок лютого 2023 р. з півтори тисячі світових компаній покинули РФ менше десятої частини (Лише 9 %, 2023).

Особливої уваги заслуговують мотиви і раціональність агресивних дій російського керівництва проти України. Розважливі аналітики доводили, що Москві не вигідно починати війну, бо ескалація не принесе жодних прибутків (Казарін, 2021). Після російського вторгнення маятник думок в українському суспільстві хитнувся у протилежну сторону, мовляв, верхівка РФ несповна розуму (Близьке коло, 2022). Схоже лунало і в 2014 р., на початку російської агресії в Україну (Лашенко, 2014).

У липні 2022 р. Президент України В. Зеленський визнав, що В. Путін діє свідомо: «...розуміє, що робить, знає, скільки вбиває, знає, скільки і ким були звалтовані люди і яка велика кількість убитих та депортованих дітей» (Клочко, 2022). Російське керівництво досить раціональне, виходить зі злочинного підходу, перебуває у своїй «реальності».

Недарма нацистську Німеччину, з якою споріднена путінська РФ, характеризують поняття «імперія смерті» та «ірраціональна раціональність» (Карпец, 2022), а фашизм і нацизм визначаються системами хибних єдностей, в т. ч. соціальної та національної (Хавкін, 2021: 198–199). Ірраціоналізм фашистської ідеології – наслідок раціонального знецінення розуму.

У сучасній РФ завдяки шовіністичній пропаганді та освіті зомбують людиноненависницькими й мілітаристськими ідеями, нехтуючи досвідом людства. Заикненням навколо теми «Велика перемога у Великій Вітчизняній війні» консолідують національно нерівноправне населення РФ тоталітарною ідеологією рашизму, свідомою підміною понять, яку давньогрецький філософ Фулідід охрестив «корупцією мови» (Стельмашов, 2011). Найперше вдаються до системної організації життя росіян за аналогією Другої світової війни. Цінності фальшивого патріотизму прищеплюються надсилання листів і подарунків від школярів російській окупаційній армії тощо. Натомість висміюється волонтерська діяльність українців різного віку.

Екзистенційний для демократичних країн характер російсько-української війни є виміром загальної боротьби за цінності – життя людини, гідність, свободу і т. д. Потреба їхнього захисту – не лиша аксіоматична а й ціннісно-орієнтована. Принагідно відзначимо, що дотичні питання вже нами висвітлювалися (Офіцинський, 2023).

Спроби належного покарання за нехтування міжнародними нормами ускладнені наявністю у їхніх порушників атомної зброї. Окрім того, держави-агресори приховують і маскують справжні наміри, демонізуючи противників, аби ізолювати жертву агресії, не допустити підтримки іншими країнами. Зрештою, зіткнення їхніх суспільств зі справжньою реальністю, надто після поразок, здатне зруйнувати симулякри, адже фальшиві цінності вже не вигідні морально і матеріально. Ефективність пропаганди і контрпропаганди залежить від уміння нівелювати в бою чи інформаційно здобутки противника. Так, пропаганда країн антигітлерівської коаліції була найдієвішою після невдач ворогів у військових діях, що збивали шовіністичний запал і вели до «протверезіння» населення нацистської Німеччини та її сателітів.

Формуючи альтернативну інформаційну реальність, продукуючи міфи про власну непереможність, керівництво недемократичних країн починає саме вірити в штучні конструкції, що є «джерелом» натхнення до агресії.

Готуючи широкомасштабне вторгнення в Україну, в Москві захопилися «гібридними війнами» в інших країнах, не вступавши у зіткнення зі стратегічними противниками. Базуючись на досвіді російсько-чеченських, сирійської та інших воєн, РФ знехтувала розробкою ефективних стратегій, традиційно покладаючись на реформування армії (зумовлене провалом російського «бліцкригу» на Донбасі 2014–2016 рр.) і тотальну перевагу військової сили, що мала б лавиноподібно розвалити оборонні лінії противника.

Проте перемоги український народ російському агресору не вдалося. Кремль вимушено змінив «бліцкриг» концепцією блокади, облоги і витіснення ЗСУ з позицій. Однак у Москві не відмовилися від мрій про переможну блискавичну війну, крах української державності, захоплення України. РФ практикувала блокаду й раніше – «економічні війни» проти України до і після 2014 р., в т. ч. судноплавні обмеження в Чорному й Азовському морях,

Керченській протоці (Торгові, 2022). Звісно, що союзницька допомога Україні нівелює такі кроки.

Наведені обставини спонукали до зміни ворожих стратегічних планів і програм. Поточна **російська стратегія** фактично включає три варіанти.

1. Програма-мінімум – військовий тиск по центральній лінії Сіверодонецьк – Лисичанськ – Бахмут. Росія прагне окупувати цілком Донецьку і Луганську області, подавши це як вирішальну перемогу, досягнення цілей «спеціальної військової операції». Російські телеграм-канали переконували, що головнокомандувач ЗСУ В. Залужний просив дозволу відійти звітти в президента В. Зеленського, який з політичних міркувань відмовив.

Тиск тією лінією схожий до ножа, що притиснутий до тіла. Зеленський у лютому 2023 р. бачив імовірно захоплення росіянами Бахмута рухом до Краматорська і Слов'янська, адміністративних меж Донецької та Луганської областей, тимчасового миру на російських умовах (Зеленський, 2023). Тривала оборона Бахмута дозволила силам оборони України підготувати захисні позиції за його межами, загрожуючи ворогові оточенням у захопленому ним місті.

2. Поточна програма-максимум – вийти прямою лінією до Краматорська і Слов'янська, далі до річки Дніпро, міст Дніпро і Запоріжжя. Потім, згідно з довоєнними планами, мали б наступати різними напрямками – на Київ, Львів, Молдову.

3. Потенційна програма-максимум – витиснути сили НАТО з країн Балтії та Центрально-Східної Європи під загрозою застосування атомної зброї та жажливих руйнувань конвенційними засобами. Відтак планують глобальний переділ сфер впливу на планеті та космосі, вступ Китаю до війни на боці Росії, відповідно до відомого твердження «імперія розвивається, поки зростає». Суголосною є теза, що припинення розвитку рівнозначне смерті. Стосовно міждержавного протистояння побутує також думка, що «з вершини йде лише один шлях – вниз». Показово, що в листопаді 2021 р. кремлівський «яструб», колишній куратор «українського напрямку» В. Сурков у статті «Куди подівся хаос?» найближчою російською жертвою визначив саме Україну. Нібито Росія мусить захоплювати чужі території, щоби погасити внутрішню «соціальну ентропію» (Попович, 2021).

Керівництво недемократичних держав пов'язане одним ланцюжком потенційної відповідальності за злочини: диктатори «сидять в одному човні». Агресивні війни зумовлені також їхньою впевненістю в особистій безпеці – можуть надовго сховатися в бункері, посилаючи мільйони людей на смерть.

Тактика й стратегія сучасного Кремля нагадує чи наслідують підходи відомих завойовників, зокрема, Наполеона Бонапарта, який військові дії «прив'язував» до питань внутрішньої політики й економіки. Ясна річ, він вирізнявся особистою сміливістю в порівнянні з російською верхівкою.

Проілюструємо згадані аналогії трьома принципами Наполеона.

1. *«Великі батальйони завжди праві»* – на схилі своєї діяльності він застосовував масивні та щільні порядки військ для концентрації сил при атаці на противника (Тарле, 1957: 187, 361, 386). Наполеону не важило, що частина його солдат через вогонь ворожої артилерії прирікалася на загибель. Сучасна РФ це довела до крайнощів у приватній військовій компанії «Вагнер»: спочатку на штурм відправляються менш навчені, новомобілізовані («мобіки», «одноразові»), рекрутовані із в'язниць, а потім ідуть досвідчені, добре озброєні. Завдання перших «хвиль» бути «живцем» – викликати вогонь на себе і виявляти позиції української артилерії (Бутусов, 2022). Ця тактика «м'ясих штурмів» завдає росіянам втрат у півтори рази більших, ніж за офіційною українською статистикою.

Унаслідок «перемелювання» російських військ під Бахмутом, Авдіївкою, Вугледаром і т. д. в зимово-весняній кампанії 2023 р. Кремль поставив на чисельну перевагу в зброї, техніці, боєприпасах, на масовані обстріли і бомбардування, що руйнують військову і цивільну інфраструктуру, змушуючи українських воїнів відступити. Однак перевага ЗСУ в далекобійній артилерії завдяки західним поставкам змушує загарбників воювати не на відкритих просторах, а втягуватися у міські бої. Отримання Україною американських «плануючих бомб» і британських далекобійних ракет «Storm Shadow» ще більше ускладнює російську логістику, примушує переносити великі склади боєприпасів і місця базування техніки значно далі лінії фронту (В міноборони, 2023).

Завдяки хоробрості і стійкості українських військ російські загарбники вдалися до звичної для себе тактики – збільшувати людські, матеріальні, моральні втрати противникові, щоби погодитися на вигідний агресорові мир. Це нагадує сумнозвісну стратегію «розміну» в Громадянській війні у США, коли генерали Півночі, насамперед Улісс Грант, якого власні солдати прозвали «Молог», а вороги – «М'ясником», провокували кровопролитні битви. За різниці людських ресурсів навіть однакові втрати для рабовласницької Конфедерації були вельми болючими.

Керівництво недемократичних країн на кшталт РФ схильне заgravати з військовими в ролі турботливого «батька». Це нагадує поведінку Наполеона, який, втім, називав солдат «гарматним м'ясом» (Тарле, 1957: 46, 152). Теперішні російські генерали, як-от: С. Суворовікін чи О. Дворніков, за безжальне нищення цивільних мають прізвиська «м'ясники Чечні», «м'ясники Сирії» тощо (Кат Алепо, 2022).

2. *«Війна годує війну»* – завойовник користується слабкістю жертв, атакує одну країну за іншою, використовуючи захоплені ресурси для наступних атак, збагачення державної верхівки, офіцерів і солдатів. РФ окупувала територію України з корисними копалинами приблизно на 12 трлн дол. (Бондаренко, 2023). Напередодні вторгнення в Україну РФ витратила на утримання своїх військ біля українського кордону не менше 10 млн дол. на день (Утримання, 2021). Важливість «компенсації» в очах Москви зростає через величезні втрати техніки й озброєння від 24 лютого 2022 р.

3. *«Спочатку вв'яжемося в бій, а потім побачимо»*, – полюбляв робити пізній Наполеон, коли противники Франції вже не боялися її. Масові руйнування, вбивства і депортації є частиною стратегічного плану залякування і знищення противника. Наполеон у кампанії 1798–1801 рр. ініціював страхітливі страти і нищення осель мирного населення Єгипту навіть за одиначної непокори (Тарле, 1959, с. 70). Сучасна РФ не зупиняється ні перед чим, бомбардуючи українські лікарні, дитячі садочки, житлові будинки тощо.

Ще в XIX ст. соціальний теоретик К. Маркс ґрунтовно проаналізував еволюцію зовнішньої та внутрішньої політики Росії. Він зауважив: «Проста заміна імен і дат засвідчить, що між політикою Івана III та політикою сучасної Росії існує не подібність,

а тотожність». Адже загарбницька сутність Російської імперії, як і Московського царства, співзвучна з монголо-татарською (перші московські правителі пройшли «страшну й огидну школу монгольського рабства») з особливою роллю в цьому російської православної церкви. Московія стала «віртуозом у вмінні навчати, як бути рабом» (Маркс, 2023).

Чи не першим К. Маркс звернув увагу на російську політичну традицію застосування елементів невійськового впливу. У ХХ ст. їх структурували в концепцію «м'якої сили» представники неореалізму в теорії міжнародних відносин. Застосування «м'якої сили» є неодмінним у більшості концепцій «гібридної війни», зокрема, обґрунтованих російськими військовими, включно зі згаданим В. Герасимовим.

Специфічною рисою мислення диктаторів, що живуть в «альтернативній» інформаційній реальності (симулякрі), є злочинний розрахунок, що застосувати атомну зброю першими наважаться лише вони, а демократичні країни завжди намагатимуться невійськовими засобами «нормалізувати» міжнародні відносини. Отже, поступляться чи відступлять як психологічно і фізично слабші та роз'єднані.

Сучасні диктатори Путін, Сі Цзінпінь, Кім Чон Инь та ін. сповідують ідеї національної вищості та культу смерті, що лежить в основі нацистсько-фашистської парадигми міжнародних відносин. На початку 1930-х рр. Хосе Антоніо Прімо де Рівера, засновник партії «Іспанська фаланга», син диктатора Мігеля Прімо де Рівери, саме слово «смерть» уважав кодовим для ідеології фашизму. Показові в цьому емблематика і нашивки на одязі нинішніх російських військових, насамперед із компанії «Вагнер». Цинічний за змістом напис на одному з шевронів: «Наш бізнес – смерть, і бізнес йде добре» (Руденко, 2022).

Для посилення недемократичного політичного режиму «духовними скрепами» в РФ сконструювали людиноненависницьку ідеологію рашизму. Вона російській верхівці життєво необхідна за відсутності економічних і технологічних проривів. Для порівняння: посилення агресивності КНР останніх років зумовлене наростанням внутрішніх економічних проблем.

У 1991–2014 рр. російська влада розробила механізми контрольно історичної пам'яті, впровадила репресивні закони проти

опозиційних політичних, неурядових, правозахисних, історико-меморіальних організацій. Появилися нові виклики – загибель значного числа реальних і потенційних «охоронців режиму» в широкомасштабній війні проти України, поспішна втеча з РФ громадян для уникнення мобілізації (на тлі демографічної кризи і «втечі мізків», що мали місце раніше), загострення конкуренції за ресурси між військовим і мирним виробництвами. Вони тиснуть на антидемократичний режим, що переріс у тоталітаризм.

Керівники РФ, Китаю, Ірану і под. планують свої дії на глобальному рівні, часто ігноруючи історичні реалії, довгострокові фактори. Вони вважають, що силою, підкупом, залякуванням, маніпуляцією можна постійно досягати бажаних результатів. Агресори бачать себе психологічно, ментально, цивілізаційно вищими від інших, зокрема, й держав-союзників.

Висновки і перспективи подальших розвідок цього питання. Логіка агресивних дій та мислення керівництва РФ на міжнародній арені та в російсько-українській війні є типовою, наслідують підходи, притаманні попереднім епохам. Сучасна РФ у багатьох аспектах повторює моделі минулого країн, що вже пройшли імперський, експансіоністський етап (Франція, Велика Британія, Німеччина, Японія та ін.). Має місце ідеалізація, фальсифікація, відтворення (у формі політичних репресій) досвіду СРСР і Російської імперії.

У постбіполярну добу міжнародних відносин державний лад РФ спотворила нахабна поведінка її керівництва щодо слабших країн попри декларування «братських взаємин». Напівкримінальний, наскрізь корумпований характер політичного режиму сучасної Росії впливає на зміст і спрямованість її зовнішньої політики: намагання захопити і розграбувати інші країни, знищити їхню державність і культуру. Експансія РФ є викликом світовій стабільності і запереченням ідеї мирного співіснування.

В умовах стратегічних провалів і тактичних поразок у війні проти України спостерігається злам єдиної інформаційної картини на засадах офіційної державної російської пропаганди. Це ускладнює воєнну агітацію, розколює російські політичні клани, ставить питання про можливе військове протистояння між ними у випадку поразки у війні проти України, крах путінського режиму і розпад РФ на частини, що можуть ворогувати між собою.

Перед дослідниками окресленої проблематики стоять нелегкі для виконання завдання. Зокрема, необхідно у величезному напливі фактів, подій, явищ і процесів простежити мотиви і логіку дій всіх учасників війни, що вивчається. Це дозволить належно й фахово запропонувати обґрунтовані висновки і прогнози.

Джерела та література

- «Кат Алеппо» 11.10.2022). Взято з <https://www.radiosvoboda.org/a/surovikin-komanduvach-vtorhnennya-shcho-vidomo/32075981.html>
- «Лише 9 % із майже півтори тисячі світових компаній покинули ринок РФ» (11.02.2023). Взято з <https://espreso.tv/lishhe-9-iz-mayzhe-pivtori-tisyachi-svitovikh-kompaniy-pokinuli-rinok-rf-podolyak>.
- Білл Браудер розповів (11.10.2022). Взято з <https://www.epochtimes.com.ua/novyny-svitu/bill-brauder-rozpoviv-shcho-putin-peresliduye-yogo-cherez-zakon-magnitskogo-video-151367>.
- Близьке коло Путіна впевнене, що він несповна розуму – Данілов (03.03.2022). Взято з <https://www.telegraf.in.ua/accidents/10103099-blizke-kolo-putina-vpevnene-sho-vin-nespovna-rozumu-danilov.html>.
- Бондаренко, М. (11.08.2022). РФ окупувала в Україні території з корисними копалинами на \$12,4 трлн. Взято з <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20220811-rf-okupovala-v-ukrayini-terytoriyi-z-korysnyymi-kopalynamy-na-124-trln-wp>.
- Бутусов, Ю. (25.11.2022). Тактика «Вагнера» під Бахмутом. Взято з <https://novynarnia.com/2022/11/25/taktyka-wagnera>.
- В міноборони розкрили результативність Storm Shadow (28.05.2023). Взято з <https://mil.in.ua/uk/news/u-minoborony-rozkryly-rezultatyvnist-storm-shadow/28>.
- Вежі Кремля (02.03.2023). Взято з <https://uifuture.org/publications/vezhi-kremlya-hto-bude-dilyty-spadok-putina>.
- Веретенникова, К. (13.09.2018). Люди з уголовним прошлым рвуться в депутаты. Взято з <https://versia.ru/lyudi-s-ugolovnym-proshlym-rvutsya-v-deputaty&cd=15&hl=uk&ct=clnk&gl=ua>.
- Відносини НАТО–Росія (09.04.2023). Взято з https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/2/pdf/220214-factsheet_NATO-Russia_Relations_u.pdf.
- Волчек, Д. «Дело Собчака» (09.06.2018). Взято з <https://www.svoboda.org/a/29278219.html>.
- Гарнет, Ш. (1995). Українсько-російські відносини та політика Заходу. Полохало, В. (кер. авт. кол.). *Політологія посткомунізму*. К.: Політична думка. Взято з <http://litopys.org.ua/polpost/r4a6.htm>.

- Громенко, С.** (2022а). Чому Росія обрала шлях війни і терору? Смолій В. (відп. ред.). *Перелом: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини* (в двох кн. Кн. 2, сс. 1398–1400). К.: Ін-т історії України.
- Громенко, С.** (2022б). Як Україна врятувала Землю від чергової світової війни. Смолій В. (відп. ред.). *Перелом: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини* (в двох кн. Кн. 1, сс. 234–236). К.: Ін-т історії України.
- Гулагу-нет (27.09.2022). Інтерв'ю з экс-командиром НВФ «ЧВК Вагнера». Взято з <https://www.youtube.com/watch?v=KgBz9TX0SJM&t=4882s>.
- Зеленський про бої за Бахмут (20.02.2023). Взято з <https://www.rbc.ua/rus/news/zelenskiy-boyi-bahmut-vtratiti-yogo-oznachae-1676906017.html>.
- Казарін, П.** (30.01.2021). Кому вигідна війна. Взято з <https://nv.ua/ukr/opiniya/author/kazarin.html>.
- Карпец, А.** (25.04.2023). Что такое русский фашизм и фашизм вообще? Взято з <https://enovosty.com/politika/full/2504-chto-takoe-russkij-fashizm-i-fashizm-voobshhe>.
- Киридон, А., Троян, С.** (2022). Чи можна Російсько-українську війну 2014–2022 рр. вважати екзистенційною війною? Смолій В. (відп. ред.). *Перелом: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини* (в двох кн. Кн. 1, сс. 182–183). К.: Ін-т історії України.
- Китай втратить статус країни, що розвивається (29.03.2023). Взято з <https://ua.rua.gr/2023/03/29/китай-втратить-статус-країни-що-розви/>.
- Клочко, Н.** (29.07.2022). Зеленський зробив найстрашніший висновок про Путіна. Взято з <https://glavcom.ua/country/politics/zelenskij-pro-putina-tse-rezultat-i-velika-pomilka-usoho-svitu-864054.html>.
- Лашенко, О.** (06.11.2014). Який світ, така і його найвпливовіша людина Путін. Взято з <https://www.radiosvoboda.org/a/26677065.html>.
- Маркс, К.** (01.05.2023). Таємниці дипломатичної історії XIX століття. Взято з <http://www.vsesvit-journal.com/old/content/view/501/41>.
- Офіцинський Р., Ісак Ю.** (2023). Образи російсько-української війни від 2014 р. донині. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 61. Т. 2, 18–23. doi: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/61-2-3>.
- Попович, Д.** (25.11.2021). Доктор Хаос. Взято з <https://www.slovoidilo.ua/2021/11/25/kolonka/denys-popovych/polityka/doktor-chaos-yak-vladyslav-surkov-nalyakav-rosiyan>.
- Портников, В.** (29.07.2021). Кооператив «Кримське озеро». Взято з <https://www.radiosvoboda.org/a/putin-kooperativ-v-krymske-ozero/31384319.html>.

- Робейко, О.** (14.09.2022). Хто може замінити Путіна. Взято з <https://www.unian.ua/world/hto-mozhe-zaminiti-putina-nazvano-im-ya-video-11978469.html>.
- Руденко, О.** (20.07.2022). ЗСУ повністю знищили групу ПВК «Вагнер». Взято з <https://apostrophe.ua/ua/news/society/accidents/2022-07-20/vsu-polnostyu-unichtojili-gruppu-chvk-vagner-foto/274717>.
- Свідитель по делу Литвиненко рассказал о связях Путина с наркомафией (13.03.2015). Взято з https://rus.lb.ua/world/2015/03/13/298422_svidetel_delu_litvinenko.html&cd=26&hl=uk&ct=clnk&gl=ua.
- Сліди пригожинських маніяків (23.01.2023). Взято з <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3657636-slidi-prigozinskih-maniakiv-vagner-ak-instrument-rosijskoi-ekspansii-u-sviti.html>.
- Стельмашов, А.** (15.01.2011). З.М.І.: засоби маніпулювання інформацією. Взято з <https://ms.detector.media/manipulyatsii/post/10579/2011-01-15-zmi-zasoby-manipulyuvannya-informatsiieyu>.
- Тарле, Е.** (1957). Наполеон. Тарле Е. Сочинения (в 12 т. Т. 7, сс. 13–435). М.: Изд-во Акад. наук СССР.
- Ткаченко В.** (2022а). Рашизм: чи це є російський різновид фашизму і нацизму? Смолій В. (відп. ред.). *Перелом: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини* (в двох кн. Кн. 2, сс. 1247–1249). К.: Ін-т історії України.
- Ткаченко В.** (2022б). Рашизм: які контури цього політичного режиму? Смолій В. (відп. ред.). *Перелом: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини* (в двох кн. Кн. 2, сс. 1253–1257). К.: Ін-т історії України.
- Торгові війни, зупинка заводів, знищення експорту (28.12.2022). Взято з <https://biz.nv.ua/ukr/consmarket/prognoz-na-2023-rik-budivnictvo-prodazhi-zhitla-50292860.html>.
- Устич, С.** (2010). *Кордон, війна та мир в долі сучасного світу*. Ужгород: Карпати.
- Хавкин, Б.** (2021). Фашизм и нацизм как системы ложных единств. *Новое Прошлое*, 4, 196–212.
- Ходорковський: група Вагнера має таку ж владу в Кремлі, як Лавров і Шойгу (04.11.2022). Взято з <https://www.epochtimes.com.ua/politychni-novyny/hodorkovskyy-grupa-vagnera-maye-taku-zh-vladu-v-kreml-i-yak-lavrov-i-shoygu-video-147317>.
- Jackson, M.** (2007). *Soldier: The Autobiography*. Bantam, 400 p. Взято з <https://archive.org/details/soldierautobiogr00jack/page/256/mode/2up>.

References

- «Kat Aleppo» (11.10.2022). [«The Executioner of Aleppo»]. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/surovikin-komanduvach-vtorhnnnya-shcho-vidomo/32075981.html>. [in Ukrainian].
- «Lyshe 9% iz maizhe pivtory tysiachi svitovykh kompanii pokynuly rynek RF» (11.02.2023). [«Only 9% of almost 1,500 global companies have left the Russian market»]. Retrieved from <https://espreso.tv/lishe-9-iz-mayzhe-pivtori-tisyachi-svitovikh-kompaniy-pokinuli-rinok-rf-podolyak>. [in Ukrainian].
- Bill Brauder rozpoviv (11.10.2022). [Bill Browder said]. Retrieved from <https://www.epochtimes.com.ua/novyny-svitu/bill-brauder-rozpoviv-shcho-putin-peresliduye-yogo-cherez-zakon-magnitskogo-video-151367>. [in Ukrainian].
- Blyzke kolo Putina vpevnene, shcho vin nespovna rozumu – Danilov (3.03.2022). [Putin's close circle is sure that he is not full of reason – Danilov]. Retrieved from <https://www.telegraf.in.ua/accidents/10103099-blizke-kolo-putina-vpevnene-sho-vin-nespovna-rozumu-danilov.html>. [in Ukrainian].
- Bondarenko, M.** (11.08.2022). RF okupuvala v Ukraini terytorii z korysnymy kopalynamy na \$12,4 trln [The Russian Federation occupied territories with minerals worth \$12.4 trillion in Ukraine]. Retrieved from <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20220811-rf-okupuvala-v-ukrayini-terytoriyi-z-korysnymy-kopalynamy-na-124-trln-wp>. [in Ukrainian].
- Butusov, Yu.** (25.11.2022). Taktyka «Wagnera» pid Bakhmutom [«Wagner» tactics near Bakhmut]. Retrieved from <https://novynarnia.com/2022/11/25/taktyka-wagnera>.
- Gulagu-net (27.09.2022). Intervyu s eks-komandirom NVF «ChVK Vagnera» [Gulag-net. Interview with the ex-commander of the PMC of «Wagner»]. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=KgBz9TX0SJM&t=4882s>. [in Russian].
- Harnet, Sh.** (1995). Ukrainsko-rosiiski vidnosyny ta polityka Zakhodu [Ukrainian-Russian relations and the politics of the West]. In V. Polokhalo (head of the author's team), *Politics of post-communism*. K.: Political opinion. Retrieved from <http://litopys.org.ua/polpost/r4a6.htm>. [in Ukrainian].
- Havkin, B.** (2021). Fashizm i nacizm kak sistemy lozhnyh edinstv. *Novoe Proshloe*, 4, 196–212. [in Russian].
- Hromenko, S.** (2022a). Chomu Rosiia obrala shliakh viiny i teroru? [Why did Russia choose the path of war and terror?]. In Smolii, V. (ed.). *Perelom:*

Viina Rosii proty Ukrainy u chasovykh plastakh i prostorakh mynuvshyny (v dvokh kn. Kn. 2, pp. 1398–1400). K.: Institut istorii Ukrainy.

- Hromenko, S.** (2022b). Yak Ukraina vriatuvava Zemliu vid cherhovoї svitovoї viiny [How Ukraine saved the Earth from another world war]. In Smolii, V. (ed.). *Perelom: Viina Rosii proty Ukrainy u chasovykh plastakh i prostorakh mynuvshyny* (v dvokh kn. Kn. 1, pp. 234–236). K.: Institut istorii Ukrainy. [in Ukrainian].
- Jackson, M.** (2007). *Soldier: The Autobiography*. Bantam. Retrieved from <https://archive.org/details/soldierautobiogr00jack/page/256/mode/2up>. [in English].
- Karpec, A.** (25.04.2023). Chto takoe russkij fashizm i fashizm voobshe? [What is Russian fascism and fascism in general?]. Retrieved from <https://enovosty.com/politika/full/2504-chto-takoe-russkij-fashizm-i-fashizm-voobshe>. [in Russian].
- Kazarin, P.** (30.01.2021). Komu vyhidna viina [Who benefits from war]. Retrieved from https://nv.ua/ukr/opinion_author/kazarin.html. [in Ukrainian].
- Khodorkovskiy: hrupa Vahnera maie taku zh vladu v Kremli, yak Lavrov i Shoihu (04.11.2022) [Wagner's group has the same power in the Kremlin as Lavrov and Shoigu]. Retrieved from <https://www.epochtimes.com.ua/politychni-novyny/hodorkovskyy-grupa-vagnera-maye-taku-zh-vladu-v-kremli-yak-lavrov-i-shoigu-video-147317>. [in Russian].
- Klochko, N.** (29.07.2022). Zelenskyi zrobyv naistrashnishyi vysnovok pro Putina [Zelensky made the most terrible conclusion about Putin]. Retrieved from <https://glavcom.ua/country/politics/zelenskij-pro-putina-tse-rezultat-i-velika-pomilka-usoho-svitu-864054.html>. [in Ukrainian].
- Kyrydon, A., Troian, S.** (2022). Chy mozhna Rosiisko-ukrainsku viinu 2014–2022 rr. vvažhaty ekzystentsiinoiu viinoiu? [Can the Russian-Ukrainian war of 2014–2022 be considered an existential war?]. In Smolii, V. (ed.). *Perelom: Viina Rosii proty Ukrainy u chasovykh plastakh i prostorakh mynuvshyny* (v dvokh kn. Kn. 1, pp. 182–183). K.: Institut istorii Ukrainy. [in Ukrainian].
- Kytai vtratyt status krainy, shcho rozvyvaietsia (29.03.2023). [China will lose the status of a developing country]. Retrieved from <https://ua.rua.gr/2023/03/29/китай-втрать-статус-країни-що-розви/>. [in Ukrainian].
- Lashchenko, O.** (06.11.2014). Yakyi svit, taka i yoho naivplyvovisha liudyna – Putin [What a world, so is its most influential person – Putin]. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/26677065.html>. [in Ukrainian].

- Marks, K.** (01.05.2023). *Taiemnytsi dyplomatychnoi istorii KhIKh stolittia* [Secrets of diplomatic history of the 19th century]. Retrieved from <http://www.vsesvit-journal.com/old/content/view/501/41>. [in Ukrainian].
- Ofitsynskiy, R.; Isak, Yu.** (2023). *Obrazy rosiisko-ukrainskoi viiny vid 2014 r. donyni* [Images of the Russian-Ukrainian war from 2014 to the present]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 61. T. 2, 18–23. doi: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/61-2-3>.
- Popovych, D.** (25.11.2021). *Doktor Khaos* [Doctor House]. Retrieved from <https://www.slovoidilo.ua/2021/11/25/kolonka/denys-popovych/polityka/doktor-chaos-yak-vladyslav-surkov-nalyakav-rosiyan>. [in Ukrainian].
- Portnykov, V.** (29.07.2021). *Kooperatyv «Krymske ozero»* [«Crimean Lake» Cooperative]. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/putin-kooperatyv-krymske-ozero/31384319.html>. [in Ukrainian].
- Robeiko, O.** (14.09.2022). *Khto mozhe zaminyty Putina* [Who can replace Putin]. Retrieved from <https://www.unian.ua/world/hto-mozhe-zaminiti-putina-nazvano-im-ya-video-11978469.html>. [in Ukrainian].
- Rudenko, O.** (20.07.2022). *ZSU povnistiu znyshchyly hrupu PVK «Wagner»*. [The Armed Forces of Ukraine completely destroyed a group of the Private Military Company «Wagner»]. Retrieved from <https://apostrophe.ua/ua/news/society/accidents/2022-07-20/vsu-polnostyu-unichtojili-gruppu-chvk-vagner-foto/274717>. [in Ukrainian].
- Slidy pryhozhynskykh maniakiv* (23.01.2023). [Traces of Prigozhin maniacs]. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3657636-slidi-prigozhinskih-maniakiv-vagner-ak-instrument-rosijskoi-ekspansii-u-sviti.html>. [in Ukrainian].
- Stelmashov, A.** (15.01.2011). *Z.M.I.: zasoby manipuliuvannia informatsiieiu* [Means of mass information: means of information manipulation]. Retrieved from <https://ms.detector.media/manipulyatsii/post/10579/2011-01-15-zmi-zasoby-manipulyuvannya-informatsiieiu>. [in Ukrainian].
- Svidetel po delu Litvinenko rasskazal o svyazyah Putina s narkomafiej* (13.03.2015). [A witness in the Litvinenko case spoke about Putin's connections with the drug mafia]. Retrieved from https://rus.lb.ua/world/2015/03/13/298422_svidetel_delu_litvinenko.htm&cd=26&hl=uk&ct=clnk&gl=ua. [in Ukrainian].
- Tarle, E.** (1957). *Napoleon* [Napoleon]. Tarle E. *Sochineniya* (v 12 t. T. 7, pp. 13–435). M.: Izd-vo Akad. nauk SSSR. [in Russian].
- Tkachenko V.** (2022a). *Rashyzm: chy tse ye rosiiskiy riznovyd fashyzmu i natsyzmu?* [Rashizm: is it a Russian variety of fascism and Nazism?]. In Smolii, V. (ed.). *Perelom: Viina Rosii proty Ukrainy u chasovykh*

plastakh i prostorakh mynuvshyny (v dvokh kn. Kn. 2, pp. 1247–1249).
K.: Institut istorii Ukrainy.

- Tkachenko V.** (2022b). Rashism: what are the contours of this political regime? [Rashizm: yaki kontury tsoho politychnoho rezhymu?]. In Smolii, V. (ed.). *Perelom: Viina Rosii proty Ukrainy u chasovykh plastakh i prostorakh mynuvshyny* (v dvokh kn. Kn. 2, pp. 1253–1257). K.: Institut istorii Ukrainy.
- Torhovi viiny, zupynka zavodiv, znyshchennia eksportu (28.12.2022). [Trade wars, shutdown of factories, destruction of exports]. Retrieved from <https://biz.nv.ua/ukr/consmarket/proгноз-na-2023-rik-budivnictvo-prodazhi-zhitla-50292860.html>. [in Ukrainian].
- Ustych, S.** (2010). *Kordon, viina ta myr v doli suchasnoho svitu* [Border, war and peace in the fate of the modern world]. Uzhhorod: Karpaty. [in Ukrainian].
- V minoborony rozkryly rezultatyvnist Storm Shadow (28.05.2023) [The Ministry of Defense revealed the effectiveness of Storm Shadow]. Retrieved from <https://mil.in.ua/uk/news/u-minoborony-rozkryly-rezultatyvnist-storm-shadow/28>. [in Ukrainian].
- Veretennikova, K.** (13.09.2018). Lyudi s ugovolnym proshlym rvutsya v deputaty [People with a criminal past rush to become deputies]. Retrieved from <https://versia.ru/lyudi-s-ugolovnym-proshlym-rvutsya-v-deputaty&cd=15&hl=uk&ct=clnk&gl=ua>. [in Russian].
- Vezhi Kremlia (02.03.2023). [Towers of the Kremlin]. Retrieved from <https://uifuture.org/publications/vezhi-kremlia-hto-bude-dilyty-spadok-putina>. [in Ukrainian].
- Vidnosyny NATO–Rosii (09.04.2023). [NATO–Russia relations]. Retrieved from https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/2/pdf/220214-factsheet_NATO-Russia_Relations_u.pdf. [in Ukrainian].
- Volchek, D.** (09.06.2018). «Delo Sobchaka» [«The Sobchak case»]. Retrieved from <https://www.svoboda.org/a/29278219.html>. [in Russian].
- Zelenskyi pro boi za Bakhmut (20.02.2023). [Zelenskyi on the battles for Bakhmut]. Retrieved from <https://www.rbc.ua/rus/news/zelenskiy-boyi-bahmut-vtratiti-yogo-oznachae-1676906017.html>. [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 16.03.2023 р.
Стаття рекомендована до друку 17.04.2023 р.*